

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

“TELBA” VA “DONO” OBRAZLARINING FALSAFIY-ADABIY GENEZISI

Eshmurodova Navbahor Orol qizi

*O‘zDJTU Yoshlar bilan ishlash ma‘naviyat
va ma‘rifat bo‘limi uslubchisi*

Annotatsiya

Mazkur tezisda jahon adabiy tafakkurida “telba” va “dono” obrazlarining shakllanishi hamda evolyutsiyasi tahlil qilinadi. Xususan, G‘arb va Sharq adabiy an‘analarida ushbu obrazlarning falsafiy ildizlari, badiiy talqinlari va funksional xususiyatlari yoritiladi. Migel de Servantes hamda Erkin A‘zam ijodi kontekstida telbalik va donolikning estetik hamda ijtimoiy mohiyati qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *telba, dono, obraz, poetika, genezis, qiyosiy adabiyotshunoslik, intertekstual aloqa*

“Telba” va “dono” obrazlari jahon adabiyotida qadimdan mavjud bo‘lgan universal arxetiplardan hisoblanadi. Ularning genezisi mifologik tafakkur, diniy qarashlar va falsafiy konsepsiyalar bilan uzviy bog‘liqdir. Sharq an‘analarida telbalik ko‘pincha ilohiy ilhom yoki “ma‘rifat” belgisi sifatida talqin qilinsa, G‘arb adabiyotida u ko‘proq ijtimoiy normadan chekinish, individual ong inqirozi bilan izohlanadi.

Yevropa adabiy tafakkurida telbalik fenomeni ayniqsa Uyg‘onish davridan boshlab tubdan yangi mazmun kasb etadi. O‘rta asrlar adabiyotida telbalik ko‘proq kulgi, masxara yoki ijtimoiy chekinish belgisi sifatida talqin qilingan bo‘lsa, Uyg‘onish davriga kelib u inson individining ichki olami, erkin tafakkuri va mavjud ijtimoiy me‘yorlarga tanqidiy munosabatini ifodalovchi murakkab badiiy kategoriyaga aylanadi. Bu jarayonda inson markazga chiqadi va uning ruhiy holatlari, ichki qarama-qarshiliklari adabiyotning asosiy obyektiga aylanadi.

Ayniqsa, Don Kixot asarida telba obrazining mutlaqo yangi talqini yuzaga keladi. Migel de Servantes tomonidan yaratilgan Don Kixot obrazi tashqi jihatdan telba sifatida namoyon bo‘lsa-da, uning ruhiyati chuqur falsafiy mazmunga ega. U ritsarlik ideallariga sodiq qolgan holda real hayotning keskin o‘zgarib borayotgan sharoitida yashaydi va shu orqali ideal bilan voqelik o‘rtasidagi keskin ziddiyatni ifodalaydi. Don Kixotning “telbaligi” aslida uning zamon bilan moslasha olmasligidan emas, balki zamonning o‘zi ideallardan uzoqlashganidan kelib chiqadi. Shu jihatdan qaralganda, u jamiyatga moslashmagan emas, balki jamiyatning o‘zi ma‘naviy tanazzulga yuz tutganini fosh etuvchi obraz sifatida talqin qilinadi.

Mazkur obrazda telbalik va donolik o‘zaro dialektik birlikda namoyon bo‘ladi. Don Kixot tashqi olam uchun kulgili va mantiqsiz ko‘rinsa-da, uning harakatlarida chuqur axloqiy prinsiplar, adolat va ezgulik g‘oyalari mujassam. Shu bois u nafaqat satirik, balki tragik qahramon sifatida ham namoyon bo‘ladi. Bu esa telbalik fenomenining ko‘p qatlamli ekanini

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

ko‘rsatadi: u bir vaqtning o‘zida ham inkor, ham tasdiq, ham kulgi, ham fojia unsurlarini o‘zida birlashtiradi.

Don Kixot obraziga qarama-qarshi qo‘yilgan Sancho Pansa esa xalqona donolik, hayotiy tajriba va pragmatik tafakkurning timsoli sifatida xizmat qiladi. U voqelikni real baholaydi, moddiy manfaat va kundalik ehtiyojlarni ustuvor qo‘yadi. Shu bilan birga, Sancho Pansa obrazi ham mutlaq qarama-qarshilik emas — u asta-sekin Don Kixot ta‘sirida ideallarga yaqinlashadi, Don Kixot esa ba‘zan Sancho ta‘sirida voqelikka qaytadi. Bu esa obrazlar o‘rtasidagi murakkab o‘zaro ta‘sirni, ya‘ni “telba-dono” dualizmining statik emas, balki dinamik xarakterga ega ekanini ko‘rsatadi.

Sharq, xususan o‘zbek adabiyotida esa telba obrazi yanada ichki, ruhiy va falsafiy qatlamlarda talqin qilinadi. Bu an‘anada telbalik ko‘pincha tashqi xatti-harakatlardan ko‘ra insonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va jamiyat bilan ziddiyatga kirishgan ongining ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Tasavvufiy tafakkur ta‘sirida “telba” ko‘pincha ilohiy haqiqatga yaqinlashgan, dunyoviy me‘yorlardan ustun turgan shaxs sifatida ham talqin etilgan.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotida bu an‘ana yangi mazmun bilan boyiydi. Jumladan, Erkin A‘zam nasrida uchraydigan qahramonlar ko‘pincha jamiyat qoliplariga sig‘maydigan, ichki erkinlikka intiluvchi shaxslar sifatida gavdalanadi. Ularning “g‘alati”ligi yoki “telbaligi” tashqi muhit bilan mos kelmaslikdan emas, balki ichki mustaqil tafakkur, axloqiy qat‘iyat va ma‘naviy izlanish natijasida yuzaga keladi. Bunday qahramonlar jamiyatning standartlashgan qadriyatlariga qarshi turadi va shu orqali o‘ziga xos ma‘naviy pozitsiyani namoyon etadi.

Erkin A‘zam qahramonlarining muhim jihati shundaki, ular ochiqcha isyonkor emas, balki ichki qarshilik orqali mavjud tizimni inkor etadi. Ularning sukuti, chekinishi yoki “g‘alati” xatti-harakatlari aslida chuqur ichki norozilik va haqiqatni anglash jarayonining ifodasidir. Shu ma‘noda, ularning telbaligi — bu zaiflik emas, balki o‘ziga xos kuch, ruhiy mustaqillik va individual ong erkinligining belgisi sifatida talqin qilinadi.

Demak, Yevropa va Sharq adabiy tafakkurida telbalik fenomeni turlicha shakllarda namoyon bo‘lsa-da, ularning mohiyatida umumiylik mavjud: har ikkala holatda ham telba obrazi mavjud ijtimoiy tartib va qadriyatlarni qayta ko‘rib chiqishga undovchi, haqiqatni noodatiy nuqtai nazardan anglash imkonini beruvchi muhim badiiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

“Dono” obrazi esa har ikki adabiy an‘anada turlicha funksiyani bajaradi. G‘arbda u ko‘pincha ratsional tafakkur, tajriba va hayotiy pragmatizm bilan bog‘lansa, Sharqda donolik ko‘proq ma‘naviy yetuklik va ruhiy kamolot bilan uyg‘unlashadi. Shu bois telba va dono obrazlari o‘zaro qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi, dialektik birlikni tashkil etuvchi badiiy kategoriyalar sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, “telba” va “dono” obrazlari jahon adabiyotida inson tabiatining murakkabligini, haqiqatni anglashning turli yo‘llarini ifodalovchi universal poetik vositalardan biridir. Ularning genezisini o‘rganish adabiyotshunoslikda qiyosiy va falsafiy yondashuvlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. “Telba” va “dono” obrazlari Sharq va G‘arb

TANQIDIY NAZAR, TAHLILY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

adabiy tafakkurida turlicha shakllangan bo'lsa-da, ular inson ruhiyati va ijtimoiy borliqni anglashda muhim poetik vosita sifatida umumiylik kasb etadi. Ushbu obrazlarning qiyosiy tahlili ularning universal va milliy xususiyatlarini ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Miguel de Cervantes. *Don Quijote de la Mancha*. – Madrid: Cátedra, 2005.
2. Erkin A'zam. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Sharq, 2010.
3. Michel Foucault. *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*. – New York: Vintage Books, 1988.
4. Carl Gustav Jung. *The Archetypes and the Collective Unconscious*. – Princeton: Princeton University Press, 1981.
5. Northrop Frye. *Anatomy of Criticism*. – Princeton: Princeton University Press, 1957.
6. Mikhail Bakhtin. *Rabelais and His World*. – Bloomington: Indiana University Press, 1984.
7. Georg Wilhelm Friedrich Hegel. *Phenomenology of Spirit*. – Oxford: Oxford University Press, 1977.
8. Friedrich Nietzsche. *Thus Spoke Zarathustra*. – London: Penguin Classics, 2003.

